

КРИМ ЯК НЕВІДДІЛЬНА СКЛАДОВА СОБОРНОЇ УКРАЇНИ

Євгенія Горюнова,

кандидат історичних наук, доцент,
Таврійський національний університет

імені В. І. Вернадського,

доцент кафедри філософії та історії

ORCID: 0000-0002-9398-9334; horiumova.yevheniia@tnu.edu.ua

Тема консолідації та єдності української нації набуває особливої актуальності під час війни, яку Російська Федерація веде проти суверенної України вже дев'ять років. Соборність символізує цю єдність та незламність українців з різних регіонів на шляху до формування Української держави та захисту її територіальної цілісності та суверенітету. Кримський півострів був останнім регіоном, що увійшов до складу УРСР, яка у 1991 р. проголосила державну незалежність. Крим став і першим регіоном, який тимчасово окупувала РФ у 2014 р. Відповідно, відновлення територіальної цілісності України має завершитися поверненням Кримського півострова (Автономної Республіки Крим) під повний контроль України, реінтеграцією мешканців півострова до спільноти українського громадянства.

Попри специфіку історичного розвитку та особливий (автономний) статус у межах України Крим був і залишається невіддільною її складовою.

По-перше, Крим це – півострів, який природно пов'язаний з українським Причорномор'ям. Це дуже добре розуміла влада СРСР, яка у 1954 р. вирішила передати Кримську область до складу УРСР задля пришвидшення повоєнного економічного відновлення півострова. Після Другої світової війни та депортації кримських татар населення Криму скоротилося вдвічі – до 500 тис. Півострів відчував брак робочої сили, що впливало на основні галузі господарства – посіви пшениці скоротилися у два рази, порівняно з довоєнним рівнем, технічних культур – на чверть, середня врожайність зернових упала майже у 3 рази. Кримська область не виконувала державні плани закупівлі сільськогосподарської продукції.

Через низькі темпи економічного відновлення страждала й соціальна сфера. «Минуло десять років після закінчення війни.. В місті немає достатньої кількості електроенергії, банно-прального комбінату... Під час війни було зруйновано до 40% житлового фонду, а відбудовано силами міськвиконкому тільки 8 квартир...», – доповідав на обласній партійній конференції секретар Феодосійського міськкому партії Моїсєєв [1, с. 106].

Повоєнне відновлення вимагало включення Криму до господарського комплексу УРСР задля розв'язання енергетичної та водної проблем. Відповідно, рішення про будівництво Північно-кримського каналу для забезпечення дніпровською водою північних районів Криму було ухвалене ще у 1950 р. Тоді ж було погоджено будівництво Каховської ГЕС, яка мала об'єднати у єдиний енергорайон такі центри, як Миколаїв, Херсон, Одесу і Крим [2, с. 243–244].

Вже за кілька років ситуація в Криму суттєво покращилась: у 1957 р. промислове виробництво у порівнянні з 1953 р. зросло на 36%, виробництво молока – на 69%, м'яса – на 42%. У 1963 р. випуск промислової продукції збільшився у 3,4 раза, виробництво м'яса склало 160% рівня 1953 р., молока – зросло у 2 рази, винограду – у 14 разів [3, с. 451, 470]. Таким чином, приєднання до УРСР не тільки врятувало економіку Кримського півострова, але й зробило його квітучим регіоном. Упродовж 1950–1980-х рр. Крим повністю інтегрувався у систему господарства УРСР.

По-друге, Крим є українським регіоном за міжнародно-правовими нормами, які чітко встановлюють непорушність кордонів суверенних держав. Повага до суверенітету та взаємної територіальної цілісності України була зафіксована у низці міжнародних договорів, зокрема у договорі, укладеному між РРФСР та УРСР у 1990 р., «Договорі про дружбу, співробітництво та партнерство між Україною і Російською Федерацією» 1997 р. Відповідно, усі подальші дії РФ з висуванням претензій на Крим є порушенням міжнародного права.

По-третє, упродовж 1954–1990 рр. відбулася соціально-економічна інтеграція Криму до УРСР, що засвідчили результати Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р., у якому взяло

участь понад 60% кримчан (63,74%, у м. Севастополі та 67,5% у Кримський АРСР). На запитання «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?» позитивно відповіли 54,2% мешканців автономії та 57,1% м. Севастополя.

Важливим чинником у реалізації підривної російської політики щодо Криму став його особливий статус у складі України, коли на початку 1991 р. Кримська область у складі УРСР була перетворена у Кримську Автономну РСР, а м. Севастополь залишався містом республіканського підпорядкування. Ця політична трансформація відбувалася на тлі процесів реабілітації та повернення на півострів наприкінці 1980-х рр. сотень тисяч кримських татар, відновлення ліквідованої у добу сталінізму Кримської АРСР, які центральна влада СРСР намагалася використати у своїх інтересах. Зокрема, Постанова Верховної Ради СРСР «Про висновки і пропозиції Комісії з проблем радянських німців і кримськотатарського народу» (1989) категорично заявляла, що «відновлення прав кримськотатарського народу не може бути здійснено без відновлення автономії Криму шляхом створення Кримської АРСР у складі Української РСР». По суті ж, враховуючи етнічний склад Кримської області наприкінці 1980-х рр., мова могла йти про наміри створення ще однієї «російськомовної республіки». Повною мірою це підтвердив проведений у Криму у січні 1991 р. референдум щодо відновлення Кримської АРСР, який не випадково бойкотували кримські татари. У референдумі взяли участь 81% кримчан, з яких 94% не лише підтримали автономний статус республіки, але й висловилися за відтворення Кримської АРСР як суб'єкта Союзу РСР і учасника Союзного договору [4]. Попри ці очевидні загрози, Верховна Рада УРСР оперативно ухвалила Закон «Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки» у складі УРСР. Згодом були внесені зміни щодо Кримської АРСР і до Конституції УРСР.

Таким чином, замість створення національної автономії кримських татар в Криму були закладені засади майбутнього політичного сепаратизму, який всіляко підживлювала РФ. Про це вказувала і політика Москви щодо втілення у практику «національного характеру» першої автономії Криму 1921–1945 рр. Створена в 1921 р. Кримська Автономна Соціалістична Радянська Республіка формально мала певні ознаки національної автономії. Головна з них –

радянська політика коренізації, яка в Криму проводилась у формі татаризації. Кримськотатарська мова набула статусу державної на рівні з російською, за кримськими татарами закріплювалися квоти на керівництво в радянських органах влади (до 35%), створювалася мережа національних районів (з 11 національних районів 6 були кримськотатарськими), йшла підготовка національних кадрів. Представники кримських татар Велі Ібраїмов та Осман Дерен-Аерлі очолили центральні органи влади автономії – Центрвиконком та Раднарком, відповідно. Але про реальні результати татаризації свідчили не радянські проєкти, а дані про національний склад кримських держслужбовців, серед яких частка кримських татар дорівнювалася 10,9% (росіян – 59%) [3, с. 428].

Наприкінці 1920-х рр. радянська влада почала згортати політику татаризації. Найбільш серйозним ударом стала сфабрикована справа проти голови КримЦВК В. Ібраїмова, який намагався протистояти планам Москви з переселення в Крим єврейського населення та наділення його землею. Це протистояння «привело не тільки до згортання політики татаризації, а й до розстрілу В. Ібраїмова, широкоюсяжної кадрової чистки та відповідних репресій» [5]. З Конституції Криму 1937 р. зникла згадка і про кримськотатарську мову. Територіальний характер автономії підтверджували зізнання секретаря кримського обкому ВКП(б) І. Акулова: «Ми добре враховували настрої татарської частини населення, що оголошення автономної республіки тлумачилося ними як об'ява татарської республіки. Коли б ми нашу політику побудували таким чином, то вона була б помилковою» [6, с. 181]. Таким чином, радянська політика щодо Криму упродовж 1920-х років мала двозначний характер. Більшовики створювали ілюзію національної автономії, щоб подолати спротив кримських татар та залучити їх на свій бік певними привілеями. Однак реальної влади на півострові кримські татари не отримали. Аналогічним чином діяла верхівка партійно-радянської еліти й наприкінці існування СРСР.

Після проголошення державної незалежності України Верховна Рада Кримської АРСР у вересні 1991 р. ухвалила Декларацію про державний суверенітет Криму. У 1992 р. місцеві еліти запустили процес суверенізації півострова, якому активно допомагала РФ.

Так, у лютому 1992 р. Верховна Рада Кримської АРСР перейменувала її в Республіку Крим (РК), а 5 травня ВР РК оголосила про державну самостійність РК, посилаючись на результати кримського референдуму 1991 р. У травні 1992 р. було прийнято Конституцію РК, яка закріпила її статус як демократичну державу у складі України, а Севастополь – як частину Криму та місто з особливим статусом [7]. Саме в цей час Верховна Рада РФ ухвалила постанову про незаконний характер передачі Кримської області до складу УРСР у 1954 р. через «порушення Конституції РРФСР та законодавчої процедури». Російські депутати запропонували визначити статус Криму на основі двосторонніх перемовин та волевиявлення кримчан [8]. Згодом Верховна Рада РФ прийняла Постанову «Про статус міста Севастополь», де «підтверджувала» російський статус міста.

Усі ці заяви не мали під собою жодного юридичного підґрунтя, адже спиралися на законодавчу базу і процедури часів СРСР. Так, 5 лютого 1954 р. Верховна Рада РРФСР ухвалила рішення про передачу Кримської області до складу УРСР, а 19 лютого 1954 р. Президія Верховної Ради СРСР ухвалила відповідний указ про передачу області. 26 квітня Верховна Рада СРСР підтвердила дію указу відповідним законом. Необхідні зміни були внесені й до Конституцій УРСР та РРФСР. Тобто, процедура передачі Кримського півострова до складу України відбулася на законних підставах, а не мала «волонтаристський характер», як підкреслюється у російському дискурсі. Це був необхідний та прагматичний крок, обумовлений економічними чинниками та командно-адміністративними методами керування.

У 1992 р. між Києвом та Сімферополем розгорнулася жорстока боротьба: Верховна Рада України визнавала прийняті у Криму документи неконституційними, але кримська влада відмовлялася їх скасувати. У 1993 р. в республіці була запроваджена посада президента. На виборах у 1994 р. переміг маловідомий Ю. Мешков – лідер Республіканської партії, яка разом з іншими проросійськими партіями увійшла до блоку «Росія». На місцевих виборах 1994 р. блок «Росія» здобув 55% голосів виборців. Після цього в Криму активно розпочалася реалізація проросійської політики: запроваджився

московський час, створився уряд з московських фахівців, який обіцяв ввести рубль та провести масштабну приватизацію тощо.

Усупереч відверто сепаратистським діям кримської еліти, офіційний Київ намагався уникнути жорсткої конфронтації та неодноразово пропонував кримській політичній еліті розв'язувати всі спірні питання шляхом переговорів. Водночас у Криму почало зростати незадоволення політикою «московського уряду», що призвело до конфлікту між Ю. Мешковим та Верховною Радою РК. Частина кримських депутатів почала знову шукати підтримки в офіційного Києва та звернулася до Верховної Ради України та Президента України з ініціативою дати їм можливість взяти участь в процесі розробки нової Конституції України. Згодом було ліквідовано посаду президента Криму, а блок «Росія» остаточно розколовся. Таким чином, конфлікт інтересів у середині кримської еліти дозволив центральній владі приборкати кримський сепаратизм. У березні 1995 р. парламент України ухвалив Закон України «Про Автономну Республіку Крим», яка отримала статус адміністративно-територіальної автономії у складі України. Місто Севастополь визначалося як місто «загальнодержавного підпорядкування», яке не входить до складу АРК. Права кримської влади були суттєво обмежені, порівняно з Конституцією 1992 р. [9]. Нова Конституція АРК була прийнята у 1998 р. та повністю відповідала Конституції України. Але російська імперська політика щодо Криму не змінилася, хоча й перейшла у новий формат – замість агресивної риторики Москва все більше втілювала принципи політики «м'якої сили»: підтримка проросійських партій та громадських організацій, продовження культурної та релігійної експансії (встановлення пам'ятника Катерині Другій у Севастополі та «поклонних хрестів», проведення різноманітних культурних заходів тощо). Російська політика мала реальне підґрунтя на півострові, адже більшість кримчан відносили себе до російської культурної традиції (55,5%), більшість місцевих жителів (до 87%) спілкувалися російською мовою на роботі та у побуті [10, с. 5].

Соціологічні дослідження фіксували достатньо розмиту громадянську ідентичність кримчан, яка залежала від соціально-політичних чинників. Так, у 2006 р. Україну як Батьківщину

сприймало 74% кримчан, у 2008 р. тільки 40%, а у 2011 – 79%. При цьому Україну як Батьківщину сприймала переважна більшість кримчан-росіян за етнічною ознакою – 67%. У 2007 р. патріотами України називали себе 67% кримчан, а у 2008 р. їхня кількість знизилася до 29%. Кількість прихильників ідеї приєднання до РФ також постійно змінювалась: у 2008 р. її підтримували 64% кримчан, але вже 2011 р. – тільки 37% [11, с. 23–24]. Проросійські політичні партії на півострові з кожним роком втрачали свій вплив. Якщо блок «Росія» на початку 1990-х рр. отримав понад половину парламентських місць, то на виборах до ВР АРК у 2010 р. пройшли тільки 3 депутати (партія «Руська Єдність»). Як зазначав російський дослідник Криму А. Баранов, «руські етнополітичні рухи Криму, попри масову соціальну базу, мало представлені у правлячих елітах. Вони послаблені розколами та дрібними амбіціями лідерів» [12, с. 120].

Таким чином, проросійські сили майже не були представлені в політичному просторі Криму та нагадували про себе лише деякими провокаційними акціями та висловлюваннями лідерів. Це змусило Росію у 2014 р. використати політико-військовий сценарій для окупації Криму.

Висновки. Інтеграція Криму до УРСР була продуманим та логічним кроком радянської влади, спрямованим на відновлення регіону та інтеграцію його в господарський комплекс України, з яким півострів пов'язаний природним шляхом. Від'єднання Криму від української енергетичної та водної систем після російської окупації півострова у 2014 р. призвели до економічних проблем: падіння промислового виробництва та скорочення площі зрошених земель у 10 разів.

Відновлення Кримської автономії у 1990-х роках було двозначним кроком, який відкрив для РФ можливість підтримки місцевого сепаратизму та культивування ідеї відокремлення від України. Зважена політика української влади та конфлікти в середовищі кримської еліти поступово звели нанівець усі радикальні прояви сепаратизму, а кримський політикум почав інтегруватися в українське політико-правове поле.

У ХХІ ст. російська політика щодо Криму зазнає змін: Кремль перейшов до втілення принципів «м'якої сили», які, безумовно,

розхитували ситуацію в Криму, але не дозволяли РФ отримати потужну підтримку серед місцевого населення. Саме тому у 2014 р. Росія здійснила збройну агресію та спробу анексії півострова. Безумовно, що відсутність чіткої політики Києва не сприяла інтеграційним проукраїнським процесам у Криму. Поряд з цим ми бачимо, що російська політика щодо півострова, продемонстрована упродовж останніх років, нестримно веде до наростання незадоволення серед кримчан, поширення антиросійських настроїв на тлі хижацького «господарювання» нової влади, масового переселення до півострова етнічних росіян.

Таким чином, повернення Криму під повний контроль України є невідкладним завданням для української влади за підтримки міжнародної спільноти. Україна має відновити свій суверенітет над усією територією країни, включаючи АР Крим та місто Севастополь. Саме в кордонах 1991 р. Україна може бути соборною та незалежною. Новий етап інтеграції кримчан в український політичний та соціокультурний простір має врахувати помилки минулого, створити політико-правові умови, які б унеможливлювали будь-які прояви сепаратизму та сприяти поступовому зменшенню проявів регіоналізму з урахуванням поліетнічної, полірелігійної та полікультурної специфіки Кримського півострова.

Бібліографічні посилання

1. Чумак В. А. Україна і Крим: спільність історичної долі. Київ : ВПЦ АМУ, 2013. 180 с.
2. Савицький П. В. Крим: шлях до України (1945–1954). Монографія. Київ : КНЕУ, 2019. 522 с.
3. Смолій В., Кульчицький С., Якубова Л. Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи. Аналітична доповідь. Київ : Інститут історії України, 2016. 616 с.
4. Якубова Л. Відновлення Кримської автономії. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0212U/> (дата звернення: 25.12.2022).
5. Якубова Л. Як здійснювалася політика коренізації в Криму? *Історія Криму в запитаннях та відповідях*. НАН України, Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2015. С. 344–348.

6. Бикова Т. Б. Створення Кримської АСРР (1917–1921 рр.). Київ : Інститут історії України, 2011. 247 с.

7. Конституція Республіки Крим (Ведомости Верховного Совета Крима, 1992 г., No. 7, ст. 259). URL: <https://docs.dtkr.ua/download/pdf/1015.11844.4> (дата звернення: 12.01.2023).

8. О правовой оценке решений высших органов государственной власти РСФСР по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 году. *Постановление Верховного Совета Российской Федерации 21 мая 1992 г. № 2809-1*. URL: <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/o1954.htm> (дата звернення: 12.01.2023).

9. Закон України «Про Автономну Республіку Крим». 1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/95/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.01.2023).

10. АР Крим: люди, проблеми, перспективи. *Національна безпека і оборона*. 2008. № 10. 88 с.

11. Горюнова Є. О. Трансформація кримської ідентичності в умовах російської окупації півострова. *Politicus*. 2021. С. 23–27.

12. Баранов А. Сложносоставной конфликт в Крыму: внутри-региональные факторы и стратегии субъектов политики. *Политэкс*. 2013. Т. 9. № 3. С. 119–126.